

Mardešićeva nostalgija za dijalogom*

Branko Zebić

Branko.Zebic@mvep.hr

Drugi vatikanski koncil, dijalog, suvremeni svijet, modernitet, sekularizacija, ekumenizam, mirotvorstvo, personalizam, neki su od ključnih pojmova koji se razastiru u bogatom opusu Željka Mardešića. Premda je riječ o pojmovima koji su izuzetno suvremeni i danas vrlo aktualni, iza njih stoji velika nostalgija – za povratak izvornom kršćanstvu, prvoj Crkvi, za povratak bogočovještvu, vremenu »Isusa Krista i njegova propovijedanja u Palestini, kada je osnivao prvu Crkvu i stvarao prvo vjerničko zajedništvo«.¹

Velika nostalgija za izvornim kršćanstvom ovog značajnog sociologa religije i istinskog kršćanina, kojeg nažalost slabo poznajemo, dolazi nam u nepredvidivo vrijeme nestabilnosti današnjeg svijeta na početku 21. stoljeća. Mardešićeva nostalgija proizlazi iz krize, kako svjetske tako i one nama bliže, europske i hrvatske. Kriza je gospodarska, socijalna, sigurnosna, ekološka, a svi se ti oblici krize modernog čovjeka sabiru u temeljnoj – duhovnoj i moralnoj krizi, koju Mardešić vidi, osjeća, analizira i proročko-kritički raščlanjuje.

Čitajući Željka Mardešića svi naši povijesni i suvremeni problemi, a osobito u kontekstu aktualne krize Zapada, mogli bi se iščitati kao kriza kršćana i kršćanskog duhovnog naslijeđa. To je kriza vjere i vjernika. Naravno, na globalnom planu problem je i u zastranjenju i/ili zlorabi religije i svjetonazora, ali Mardešić, tragom duha i slova Staroga i Novog zavjeta, svoj kritički sud usmjerava ponajprije na svoje. Mardešić stoga po uzoru na proroke, koji se obraćaju Židovima, a ne poganima, i sljedeći Isusa Krista, kojeg sablažnjavaju zastranjenja njegova naroda, njegovih učenika i sljedbenika, a ne Poncija Pilata, svoju proročko-kritičku raščlambu u čitanju znakova vremena usmjerava prvenstveno na kršćane, a ne na one nevjerujuće, koji Isusa Krista nisu upoznali, ne na one koji pripadaju drugim religijama i kulturama. Odgovornost je

* Ovaj rad je prošireno izlaganje mr. sc. Branka Zebića s četvrtog okruglog stola o Željku Mardešiću prigodom njegove 10. obljetnice smrti (1933-2006), održanom u Zagrebu 17. svibnja 2016. u organizaciji Kršćanskoga akademskog kruga i Hrvatskoga kulturnog društva Napredak. Autor zahvaljuje doc. dr. sc. Tomislavu Kovaču na redakturi teksta i dragocjenim primjedbama.

¹ Željko MARDEŠIĆ, *Rascjep u svetome*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2007, 103.

na kršćanima jer su baštinici Otkupiteljeva učenja i poslanja. Odgovornost je na njima jer nisu svjedočili Istinu, držali zapovijedi, ponajprije one prve dvije o kojima »visi sav Zakon i Proroci« (Mt 22, 40). Mardešić je čvrsto uvjeren da je sudbina svijeta u rukama vjernika.

Kao sociolog religije, koji pobliže promatra društveno i svjetovno, a s druge strane i sveto, onostrano i vječno, Mardešić je čvrsto vezan uz ta dva prividno odvojena svijeta, koji su zapravo povezani i čine jedinstven svijet – koji je sekularan i sakralan istodobno, svjetovan i svet, politički i religijski. Za Mardešića je to nedjeljiva cjelina u kojoj tek uloge i mjesta trebaju biti jasno podijeljeni, jedinstven svijet u kojem na djelu u svom slobodnom ostvarenju čovjek, ali i Bog.

Problemi dolaze kada se ta dva oblika življenja i čovjekova ostvarenja međusobno potiskuju ili instrumentaliziraju, kada jedan želi istisnuti ili zloupotrijebiti drugi, a uvijek za neke vremenite, sebične i partikularne interese. Kada ne znamo dati »caru carevo, a Bogu Božje« (Mt 22, 21). Čovjek, a ponajprije kršćanin, zapravo živi u rascjepu svetog. U kršćanstvu Mardešić taj začetak rascjepa stavlja u Konstantinovo doba, kada je Crkva postala državom, kada se Crkva prvi put sekularizirala, zamijenila i pomiješala sveto i svjetovno. Primivši rimsko pravo, ljudsku mudrost (grčku filozofiju) i državni okvir, postala je moćna, postupno izgrađivala politički katolicizam, a gubila kršćansku izvornu baštinu.² Kao rezultat smo kroz povijest dobili opasne tvorbe kao što su »religiolizacija politike« ili »politizacija religije« koje traju sve do današnjih dana u kojem se »nasilno obnavlja veliko ravnovjesje«.³ U konačnici, kao posljedicu imamo uvijek iznova ideologije i utopije koje porobljuju čovjeka. Umjesto pravednosti, slobode i dobra, rascjep u svetom donosi nejednakost, neslobodu i laž – iz toga nastaju nasilje, tiranija, krvoproliće i ratovi. Na koncu, današnji je čovjek u opasnosti da ostane pred izborom, da prihvati sveto koje je poludjelo od straha pred svjetovnim »ili da pristanemo na ravnodušno svjetovno što je zaboravilo na sveto«.⁴

Stoga je polazna osnova za čovjeka dostojan život na zemlji, barem kada je riječ o kršćanima – katolicima, Drugi vatikanski koncil kojim se Crkva riješila *krive* nostalgije⁵ (želje za nametanjem svojeg svjetonazora, volje za moći, nasilnim nametanjem religijskog osjećaja, poistovjećenjem države i Crkve...)

² Naravno, riječ je o dominantnim, a ne apsolutnim kretanjima unutar Crkve, jer od Konstantina pa sve do Drugoga vatikanskog koncila u Crkvi je živio i izvorni Duh prve Crkve nastale na Petru-stijeni, kao sjećanje na Kristovo bogočovještvo i prve vjerničke zajednice (vidi poglavlje: Kršćanstvo između dviju oprečnih nostalgija: Oblikovanje dviju nostalgija u kršćanstvu, u: *isto*, 110-114).

³ Suvremeni svijet, koji Mardešić datira od završetka Drugoga vatikanskog koncila, sociološki, kulturološki i politički on dijeli na tri razdoblja ili scenarija: »veliko ravnovjesje«, »raspad velikog ravnovjesja« te aktualni scenarij »nasilne obnove velikog ravnovjesja« koji započinje rušenjem dvaju nebodera u New Yorku 2001. godine (vidi poglavlje: Suvremeni svijet i njegovi putevi razvitka, u: *isto*, 375-423).

⁴ Mardešić, *Rascjep u sveto...*, 729.

⁵ Vidi poglavlje: Kršćanstvo između dviju oprečnih nostalgija, u: *isto*, 99-134.

i prihvatila *pravu* nostalgiju, onu koja kršćanstvo vraća na izvorište, na život prve Crkve, na Evanđelje. Drugi vatikanski koncil označava veliku povijesnu prekretnicu jer je njime svijet ponovno ujedinjen i podijeljen istovremeno na pravi način. Sveto, dobro, istinito nije samo privilegij Crkve, nego se čovjek izražava i pronalazi dobro na različite, i vremenite, načine. Duh puše odakle i kamo želi. Crkva je prihvatila suvremeni svijet, modernitet i to je izvorište na kojem treba graditi.

Istodobno, Crkva je obnovila svoje izvorno poslanje, istinski se oslobodila. Drugi vatikanski koncil dogodio se u doba *velikog ravnovesja*, a nakon strahota Drugoga svjetskog rata i propasti još jedne totalitarne ideje i ideološkog zastranjenja. Prekinuta je podjela (barem su je tako zamislili koncilski biskupi) na »mi« i »oni«. Ukinut je crkveni dualizam, onaj integristički. Onaj noviji, poslijekoncilski, fundamentalistički (kad je riječ o Katoličkoj crkvi) pojavit će se tek u ovo naše vrijeme. Crkva je, činilo se tada, jednom zauvijek raščistila s ostacima gnostičkih i manihejskih shvaćanja svijeta i čovjeka te ulogom dobra i zla u svijetu i čovjeku. Ključni su koncilski pojmovi, kada je riječ o novom licu Crkve i odnosu Crkve prema svijetu: *dijalog* i *autonomija vremenitih stvari*. Značenje Drugoga vatikanskog koncila za Mardešića je epohalno. Štoviše suvremeni svijet, istinski modernitet za njega počinje Koncilom, ne renesansom i reformacijom, ne Francuskom revolucijom i prosvjetiteljskom ideologijom, ne izumom parnog stroja.

No što se dogodilo? Zašto danas živimo u doba *nasilne obnove velikog ravnovesja*, dakle u *neravnovesju*, koje Mardešić određuje vremenom u kojem živimo, a koje je započelo rušenjem dvaju nebodera u New Yorku u rujnu 2001. godine? Po Mardešiću, vrijeme velikih promjena i ubrzanog protoka vremena ne može održati niti jedno društveno stanje, pa tako ni ono političko velikog ravnovesja dviju oprečnih ideologija – građanskog liberalnog kapitalizma, odnosno prosvjetiteljske utopije, i komunizma, tj. marksističke utopije – koje je trajalo u 60-im godinama prošloga stoljeća. Uz epohalan događaj Koncila, svijetom su se neposredno nakon tog otvaranja Crkve prema svijetu pojavile tri teologije koje su imale više politički kontekst i ciljeve nego vraćanje izvornom kršćanstvu. U stvari su i same postale svjetovne utopije koje su doprinijele daljnjoj sekularizaciji religije, odnosno kršćanstva. Izvan tog religijskog konteksta urušavanju ravnovesja pridonijeli su i sami događaji, a osobito oni nakon pada Berlinskog zida, kada je lijevoj inteligenciji u Europi konačno postalo jasno da je utopistička marksistička misao neprovediva u praksi.

Istodobno s globalizacijom i jačanjem tržišnog gospodarstva sanjarima na istoku Europe postalo je jasno da je san o idealnom Zapadu također utopija koja je mogla biti živa samo kada se gledalo preko »željezne zavjese«. U svakom slučaju, velike promjene u svijetu koje su zahvatile politički, gospodarski, društveni pa i crkveni svijet u kojem se urušio komunistički poredak, a građanski svijet došao u krizu, višeslojne su i o njima postoji više socioloških, gospodar-

skih i politoloških objašnjenja, no karakteristika im je, barem gledano s pozicije sociologije religije iz koje to promatra Mardešić, da je došlo do politizacije religije koja je »proizvela« nepolitične religije malih crkvenih zajednica, skupina i pokreta. Politizacija religije je vjerovanje da se isključivo političkim sredstvima može doći do boljeg svijeta. Ona slabi religiju, dodatno je sekularizira, udaljuje od svetog.

Danas živimo u vrijeme krize demokracije i njezine borbe s globalnim tržištem. Živimo u razdoblju postmoderniteta gdje se sve pretvara u šalu, igru i zabavu. Današnji svijet obilježavaju ubrzano vrijeme, umrežavanje i globalna medijska povezanost, brze promjene, napredak znanosti, ali i novi oblici nesigurnosti, nasilja i mržnje. Ponavljaju se stari obrasci netrpeljivosti i sukoba, od kojih ni religije nisu pošteđene. Šire se fundamentalizmi svih boja. Stari integrizam ne miruje. Pred nezaustavljivima naletima globalizacije i tržišne unifikacije današnji se čovjek ne snalazi. Rascjep u svetom, i unatoč velikoj novosti Drugoga vatikanskog koncila, nastavlja se.

U suvremenom svijetu, a osobito sada kada smo zakoračili u novi milenij, još jasnije prevladava stanje u kojem se čini da smo osuđeni na trajni povratak starih manihejskih, dualističkih podjela na tuđe »zlo« i naše »dobro«. Sve veće su podjele na bogate i siromašne, sve su prisutniji nacionalizmi u doba globalizacije, nepovjerenje u druge i drugačije, pa ispada da su nam još preostale samo dvije već rečene loše mogućnosti, da sveto poludi od straha pred svjetovnim ili da pristanemo na ravnodušno svjetovno koje isključuje sveto. No to nije nikakav izbor, već velika nesreća i ropstvo koje prijeti cijelom svijetu. To su izazovi postmodernizma i *nasilnog obnavljanja velikog ravnovesja* u kojem živimo.

Mardešić ipak ne očajava. Kao istinski kršćanin, koji je u sebi izgradio »unutrašnjeg čovjeka«,⁶ čovjek je nade, a ne beznađa. Bog je s nama, u svijetu. Bog je stvorio svijet i ne ostavlja ga. Tu biblijsku i evanđeosku istinu nažalost prečesto zaboravljamo. U horizontu svetoga Mardešić, iz svog dijaloškog habitusa, širine i mladenačke otvorenosti za uvijek nove proplamsaje Duha, vidi nadu u sve brojnijim pokretima i udrugama u crkvama i religijskim zajednicama širom svijeta, koji ustaju protiv danas sve snažnijih fundamentalizama, »jer su te male zajednice zapravo jedina živa ognjišta nade i poleta u uvjetima društva postmoderniteta, bez obzira na moguća zastranjenja«.⁷ Na horizontu on vidi pluralizam svjetonazora i dijalog religija koji postaju pouzdanjem u bolju sutrašnjicu. Vidi mirotvorstvo i solidarnost koja se budi. Ipak, ti novi crkveni pokreti i skupine imaju ograničene domete i ne mogu zamijeniti Crkvu, kojoj je pak prije svega potrebna unutrašnja evangelizacija »od vrha do dna i opet natrag do vrha«.⁸ Mardešić zaključuje da živimo u svijetu u kojem ima izgleda i

⁶ Tonči MATULIĆ, *Tužaljke kamenja hrvatske pustinje*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2008, 391.

⁷ Mardešić, *Rascjep u svetome...*, 688.

⁸ *Isto*, 689.

za nadu i za beznađe. Na čovjeku i njegovom slobodnom odabiru ostaje odluka u kojem će smjeru nastaviti.

Gdje je u svemu tome Hrvatska? Društvena, politička i crkvena stvarnost u suvremenoj Hrvatskoj od osobitog su interesa Željka Mardešića kao sociologa i religiologa, ali i građanina i vjernika. Jedan je od onih razočaranih, jer smo dobili državu, ali ne i pravu demokraciju. I u hrvatskoj političkoj i crkvenoj stvarnosti u doba *nasilne obnove velikog ravnovjesja* (mogli bismo reći: stvaranja novog svjetskog poretka) društvo je sve više podijeljeno. Ideološke korijene Mardešić nalazi u hrvatskoj društvenoj, političkoj i crkvenoj hrvatskoj povijesti. Opet se živi i zagovara svjetonazorski »mi« ili »oni«. Poteškoće tranzicije, kojima u hrvatskom slučaju treba pridodati i rat, vratile su nas u predmodernu vrijeme (u doba postmoderniteta u svijetu!), u kojem su oživjeli dualistički svjetonazori, kako stari integristički tako i novi fundamentalistički. Kršćanstvo se još jednom pokušava zloupotrijebiti u političke svrhe. Tome su kumovali i kumuju najviše lažni obraćenici. Mardešić ih vidi ponajviše u bivšim komunistima koji su jednu ideologiju zamijenili drugom i nastavili svoje ratove u kojima se proganja druga strana, no bez krivnje nije ni sama Crkva (klerici i laici), koja ne živi pravo koncilsko kršćanstvo i nije se snašla u hrvatskom tranzicijskom razdoblju. Postalo je sada sasvim jasno da kršćani-katolici u Hrvatskoj nisu dokraja zaživjeli duh Drugog vatikanskog koncila. Iako je većina u Crkvi taj dijaloški, nedualistički duh koji se napaja na izvornom kršćanstvu iskreno prihvatila, ostaje činjenica da su oni koji se radije uzdaju u pretkoncilsko kršćanstvo i sanjaju povratak u »idealnu« predmodernitet ili pak fundamentalistički žele pobijediti drugu, neprijateljsku stranu, zlo u svijetu – nekako glasniji, agilniji, nametljiviji.

No Mardešićeva sociološka spoznaja aktualnog stanja u Hrvatskoj ne zavodi ga na bojovnost prema uzurpatorima kršćanstva, na bojovnost prema političkom katolicizmu, a kamoli prema nekim ideološkim, političkim protivnicima. On takve protivnike po svom habitusu ne može ni imati. Mardešićeva je kritika – opet i uvijek – usmjerena prvenstveno na vlastiti krug, na one kojima i sam pripada, na koncilске kršćane, jer ne svjedoče dovoljno o novom licu Crkve. Jesmo li sablaznili naše sugrađane, tradicionalne kršćane, agnostike i ateiste? Očito je, u predstojećem nam razdoblju ostaje potreba za nova duhovna pregruća.

U novim duhovnim pregnućima, kako u svijetu tako i kod nas u Hrvatskoj, Katolička crkva ima svoju nezamjenjivu ulogu jer je poslana svijetu ususret i na pomoć. Njezin teološki odgovor na izazove postmoderniteta i suvremenoga svijeta Mardešić vidi u pet bitnih odrednica, kao: Crkvu siromaha i zapostavljenih, Crkvu dobrote i milosrdne ljubavi, Crkvu nade i radosti, Crkvu mirotvorstva, pomirenja i praštanja te Crkvu dijaloga sa svijetom.⁹

Pod siromašnima se ne misli samo na one koji umiru od gladi u tzv. trećem svijetu, već (i) na sve obespravljene, rubne, zapostavljene i odbačene u našim

⁹ Usp. *isto*, 425-428.

sredinama. Siromašna Crkva nije ona koja prosi zbog svoje siromašnosti, nego se čuva od idolatrije novca, a ne lišava se po svaku cijenu uljudbenih postignuća suvremenog svijeta. Milosrdna ljubav i dobrota vraća je na izvorište kršćanstva, na samog Isusa Krista i na križ kao njegov/njezin znak. Crkva nade i radosti udaljava se od svakog apokaliptičkog pesimizma i tjeskobe, toliko karakterističnih za današnji kršćanski fundamentalizam i političko kršćanstvo. Mardešić s razumijevanjem gleda na Nietzscheovu kritiku »da su kršćani previše tužni da bi bili iskupljeni«. Kršćanima treba biti strana apokaliptička osveta nad zlim svijetom, kojom će se uništiti našeg neprijatelja, a spasiti (samo) pravovjerne. Jače od apokaliptičke vatre, poručuje Mardešić, u kršćaninu treba biti eshatološko iskupljenje, spasenje i nada, Vesela vijest. Mirotvorstvo i praštanje dio su (i) političke teologije. Suprotno od logike svijeta Crkva na taj način liječi društvo od mržnje i čisti zla sjećanja. Crkva dijaloga sa svijetom, već je rečeno, jedna je od temeljnih odrednica Drugog vatikanskog koncila. Kršćani nisu u svijetu radi samih sebe već »radi naroda svijeta«.

Dakle, što nam je činiti? Kršćanin u svijetu, u društvu i politici ima svoje mjesto, poslanje i ulogu. Nadahnuće treba pronaći u Drugom vatikanskom koncilu i porukama posljednjih papa, a nadasve u samom Evanđelju. Logika je drugačija od svjetovne. Kršćani su ovdje da služe, a ne da vladaju. Ohrabrenje treba uvijek naći u činjenici nadnaravnog Božjeg sudjelovanja u ljudskoj povijesti. Za početak treba biti spreman na dijalog.

»Dijalogom treba vratiti povjerenje svijeta, a svjedočanstvom skromnosti i malenosti privući siromašne, odbačene i umorne u tom istom svijetu. Crkva neće imati budućnosti ako se dokraja ne podloži evanđeoskoj poruci i pouci. U svijetu religijskog fanatizma, političkog ekstremizma, vojničkog nasilja, ideološkog sukobljavanja, moralističkog licemjerja i gospodarskog iskorištavanja kršćani su pozvani svojim življenjem širiti snošljivost, mirotvorstvo, pravdu i ljubav. Sve je drugo trošenje vremena i popuštanje zlu.«¹⁰

Potreban nam je sada i uvijek iznova dijalog. Dijalog i ponovno dijalog. Istinski poticaj i snagu za dijalog možemo naći u dokumentima (konstitucije, dekreti i deklaracije) Drugog vatikanskog koncila, a još izravnije u samom Evanđelju i životu prve Crkve. Mardešić je cijeli život živio u dijalogu i napajao se rečenim izvorištima, ali i preuzimao dobro i od drugih i drugačijih, od *neprijatelja*. Dijalogizirao je s arhetipskim »neprijateljima kršćanstva« – Nietzscheom, Marxom, Freudom. Dijalogizirao je s kršćanskim reformatorima, prosvjetiteljima, liberalima i marksistima. Dijalogizirao je s drugim velikim religijama, novim religijskim pokretima i vjerskim zajednicama, čak i sa sektama. Nikog nije unaprijed isključivao. Od svih je i učio, iako ne i nekritički preuzimao. No prije svega je dijalogizirao. To je Mardešićeva nostalgija koju nam ostavlja u nasljeđe u ova teška i nepredvidiva vremena.

¹⁰ Isto, 422.